

DEL ROMANTICISME AL NOUCENTISME

ELS GRANS MESTRES DE
LA FILOGIA CATALANA I
LA FILOGIA CLÀSSICA A
LA UNIVERSITAT DE BARCELONA

AULA CARLES RIBA

A cura de

JORDI MALÉ

ROSA CABRÉ

MONTSERRAT JUFRESA

Publicacions i Edicions

U
UNIVERSITAT DE BARCELONA

Barcelona 2004

Antoni Bergnes de las Casas, hel·lenista, il·lustrat i liberal

Jaume Pòrtulas

I. **Ja me'n faig el càrrec**, i és cosa probablement inevitable: el nom d'Antoni Bergnes de las Casas (1801-1879) no dirà gran cosa a la majoria dels meus auditors d'avui, ni tampoc a uns hipotètics lectors posteriors; i, tanmateix, no es tracta pas d'una figura de segon ordre en la història de la nostra Universitat. Resumit d'una manera dràstica: en fou el primer Catedràtic de Grec, després del retorn de Cervera (on, per altra banda, els estudis de llengua i literatura grega havien decandit fins a desaparèixer); hi ensenyà des de 1837 fins a la data de la seva mort. A més, entre 1868 i 1875, fou Rector de la Universitat¹ —l'únic hel·lenista que ho ha estat, si no m'erro. Potser fa estrany que ens n'ocupem tan poc, fins i tot tenint en compte la nostra col·lectiva (i massiva) despreocupació per la història. Per altra banda, en aquest cas no es pot pas dir que el personatge manqui d'una bibliografia competent i adequada; el que no sé és si això l'ha acabat beneficiant o perjudicant. Se'm permetrà doncs, espero, de començar aquest paper de manera tòpica, enumerant i valorant la bibliografia disponible; que hom hi vegi, si vol, el séc de la deformació professional.

a) Hi ha, per començar, la tesi doctoral, excel·lent, de Santiago Olives i Canals, *Bergnes de las Casas, Helenista y editor*, amb un pròleg del doctor Rubió i Balaguer (ps. vii-xli), que és encara millor que la resta del llibre.² Sintetitza tota la bibliografia anterior; a mi (ho dic amb tota franquesa) m'ha estalviat en bona part de consultar-la i m'ha permès de concentrar-me en el material aparegut després.

b) El llibre de J. A. Clua Serena sobre *El Humanismo en Cataluña en el siglo XIX: A. Bergnes de las Casas*, publicat a Madrid el 1995 per Ediciones Clásicas. Les dades biogràfiques i bona part del material documental són manllevats a la Tesi del dr. Olives, cosa que es reconeix, certament, però amb la boca petita. Té, tanmateix, un mèrit important, almenys per a mi, que sóc molt poc competent en la tasca

1. Un rectorat que deixà empremta. A les *Memòries* de Bosch Gimpera hi llegeixo una anècdota molt curiosa: l'il·lustre Rector de la Universitat Autònoma féu despenjar de la galeria de retrats del vestíbul, i penjar al seu propi despatx, les efigies dels tres predecessors en qui volia inspirar-se: Antoni Pujol, Bergnes de las Casas, Rubió i Ors (Bosch-Gimpera 1980: 265).

2. Reproduït a Rubió i Balaguer 1989: 30-64.

d'arxiu: reporta en Apèndix alguns textos significatius del propi Bergnes de no gaire fàcil accés (*vid. infra*). La interpretació i l' anotació són pràcticament inexistent.

c) L'oportuna reedició d'una selecció de «Discursos Inaugurals» de la Universitat fan còmoda la lectura d'alguns textos cabdals, fins fa poc difícils de consultar: el «Discurs Inaugural» de Bergnes mateix el 1851; el de 1916, a càrrec de Lluís Segalà i Estalella, intitulat *El Renacimiento Helénico en Cataluña*, on es fa més o menys a Bergnes la part que li pertoca. En un altre sentit, més polític, també cal al·ludir al primer «Discurs» de la Universitat restaurada, que el rector, el dr. Albert Pujol, canonge beneficiat de Santa Anna, llegí el 19 de novembre de 1836, i que no pas per casualitat fou imprès pel mateix Bergnes, al seu establiment del carrer d'Escudellers. El «Discurs» va precedir per una presentació anònima, un text de intenció més periodística i política, amb dures desqualificacions contra Felip V, el primer Borbó, que arrabassà la Universitat a Barcelona. S'ha suggerit³ (i no deixa de semblar-me probable, o almenys, versemblant) que aquest text procedeixi de la mà de Bergnes.

d) Finalment, he tingut tant en compte com he pogut els volums II i III de la *indigesta moles* de don Antonio Palomeque —en el benentès que la seva disposició caòtica i la manca d'un Índex solvent fan molt incòmode d'orientar-se en aquell mar de documentació desordenada. Però amb tot, convé remenar-lo i regirar-lo: Palomeque pogué consultar amplament l'Arxiu Universitari que el 1947, quan Jaume Olives enllestí la seva Tesi, estava encara tancat i barrat.⁴

II. No resultarà fora de lloc, suposo, que ofereixi uns mínims elements biogràfics sobre el nostre personatge.⁵ Bergnes fou fill d'un pastisser benestant, d'origen rossellonès. La família era pregonament afrancesada: un oncle de Bergnes fou membre de la Junta de Policia napoleònica de Barcelona i un altre, Comissari.⁶ No m'agradaria incórrer en interpretacions anacrònicament psicologistes, però de vegades he tingut la impressió que aquests orígens tan peculiars dictaren a Bergnes un cert grau d'automarginació voluntària. Fou, certament, una figura significada a la ciutat: editor important (però no ric), catedràtic, Rector de la Universitat, durant un cert temps Senador del Regne; però fins i tot així, no sembla haver tingut, treballador infatigable com era, una vida social gaire intensa. El nucli familiar, en canvi, fou sorprenentment compacte: ell i una seva germana es casaren amb cosins germans, en un doble matrimoni creuat que donà lloc a un entrelligament de vincles familiars molt curiós. Liberal per herència i per definició, diríem, fou membre de la Milícia

3. Cf., *ex. gr.*, Palomeque 1974: 238-9. *Vid. infra*.

4. Cf. Olives 1947: 7 n. 13.

5. En l'última fase de redacció d'aquest text, hi he pogut afegir alguns detalls gràcies a un article de la senyora Mut Terrés-Comaló (2001: 16), descendent llunyana de Bergnes, en una revista sitgetana. Dec la notícia (i una fotocòpia) d'aquest text, que certament no hauria conegut mai per mitjans propis, al bon amic Ventura Sella.

6. Ni Olives ni Clua no donen cap importància a aquesta notícia. Pel que fa a Olives, ja tenia prou mèrit, l'any 1947, de consignar la cosa sense afegir-hi comentaris.

Nacional; el 1820, al començament del Trienni liberal, va prendre part, més o menys activa, en la cèlebre destrucció de les presons de la Inquisició a Barcelona.⁷

La famosa capacitat de Bergnes de las Casas per a l'aprenentatge de les llengües es manifestà de molt jove. De seguida conegué, gràcies a preceptors privats, el francès, l'anglès i l'alemany: al principi, es guanyava la vida portant la correspondència estrangera d'alguns negocis. En una data que no podem precisar, però essent encara dependent de comerç, aprengué —amb objectius, no cal dir-ho, sobretot comercials— el grec modern (llavors encara s'anomenava correntment *romeic*), gràcies a un tal Demetri Carolos, comerciant i natural de l'illa de Quios. Segons Palomeque (1970: 130), aquest Carolos estava molt ben integrat a Barcelona, on feia més de disset anys que residia; professava la religió catòlica i, cosa curiosa, havia estat cònsol —de l'Imperi otomà, naturalment— a la ciutat. Encara que ens pugui sorprendre (i admirar!), Bergnes feu el salt del grec modern al grec clàssic de forma totalment autodidacta, amb l'ajuda només de gramàtiques alemanyes i franceses. Convé recordar, per altra banda, que en aquells anys, Grècia, que vivia la seva pròpia *Epanàstasi*, la Guerra d'Independència contra els turcs, estava molt de moda entre liberals i romàntics, també a Barcelona.

Si analitzem el seu *cursus honorum* acadèmic, allò que, des de la nostra perspectiva contemporània, probablement resulta més curiós és que, d'acord amb una sèrie d'hàbits no gens infreqüents en aquella època, Bergnes no es graduà mai de manera diguem-ne «normal»: ni llicenciatura ni doctorat. Els graus menors li foren conferits el 16 de març de 1843, sense que s'hagués subjectat mai a cursos regulars (de fet, de grec no n'hi havia hagut fins que ell mateix se'n feu càrrec), i quan ja feia alguns anys que havia assumit la Càtedra.⁸ El gener de 1868, poc abans de la *Gloriosa*, i d'esdevenir Rector, obtenia la categoria de *Catedràtic de término*, «a condició de obtenir el grado de doctor» —però el desembre d'aquell mateix any se'l dispensava per decret d'aquest requisit.⁹

L'any 1836 l'Ajuntament de Barcelona nomenà Bergnes professor de Grec en els renovats Estudis Generals i també a l'Acadèmia de Bones Lletres;¹⁰ però no pogué desenvolupar una tasca més o menys normal fins que la Universitat certerina retornà a Barcelona. (Mentrestant, alguns membres del Claustre de Cervera, amb el Rector al capdavant, es refugiaven a Solsona, i després a la Seu d'Urgell, amb els

7. Aquí he de recordar el famós gravat de Lecomte, tantes voltes reproduït, que immortalitza l'escena — en termes, segons afirmen els entesos, molt poc realistes.

8. Palomeque 1974: 668-70 precisa que el tribunal fou presidit pel catedràtic de Filosofia i doctor en Sacra Teologia J. Martí i Pradell, degà en funcions. Tinc la impressió que les remarques, ocasionals i desballestades, de Palomeque sobre les irregularitats de la carrera acadèmica de Bergnes de las Casas reflecteixen, per una banda, una incomprensió global dels usos universitaris del segle XIX, una mica sorprenent en un historiador, i, per l'altra, preocupacions molt típiques de l'època del propi Palomeque.

9. Cf. Olives 1947: 33, el qual, a més a més, precisa que «si atendemos a que el grado de doctor se concedía en aquella época con facilidad suma [...] no es probable que el privilegio otorgado escandalizara a nadie».

10. Palomeque 1970: 160 ss. al·ludeix a algunes imprecises temptatives d'introduir l'estudi del grec a Barcelona, durant el Trienni Constitucional; però no sembla que quallessin en res. *Vid. infra* Apèndix A, sobre don J. Fàbregas i Marimon.

carlins; hi van exercir, com és ben sabut, un paper polític molt important, però aquest tema aquí no ens afecta). L'agost de 1840, Bergnes presentava una primera renúncia, al·legant «les seves nombrosos ocupacions»; hom li acceptà, no sense agrair-li «su buen desempeño».¹¹ Tinc la impressió que les agitades circumstàncies polítiques del moment hi tingueren bastant a veure. Sigui com vulgui, un Claustre del 23 de febrer de 1841 es donà per assabentat que el Rector l'havia nomenat de bell nou per a la Càtedra de Grec; les classes reprenien uns quants dies després.¹² (No sé si es necessari de recordar aquí que el Decret de la Reimplantació definitiva, signat pel general Espartero, duque de la Victoria, no arribà fins al 1842).¹³ Bergnes obtingué la Càtedra en propietat el 1847, després d'unes oposicions a Madrid brillantíssimes. Brillantíssimes, però una mica inhumanes; pel que sembla, les oposicions, que s'allargaven de mala manera, constituïen un espectacle al qual acudien força desvagats de la Villa y Corte. La *encerrona*, per exemple, durava vint-i-quatre hores; el tribunal tenia el deure de fornir a l'opositor menjar, un catre, i «recado para escribir».

El 1868, amb la *Gloriosa*, el Govern provisional el nomenà Rector de la Universitat. El Claustre el confirmà, amb l'aprovació fins i tot, cosa curiosa, dels Isabelins derrotats; però el que realment té mèrit és que aconseguís de mantenir-se al Rectorat durant gairebé set anys, en aquelles circumstàncies agitadíssimes, fins als primers mesos de la Restauració borbònica. El seu moment de glòria política fou durant l'efímer regnat d'Amadeu de Savoia: honorat amb el títol de Senador, es feu íntim de la duquesa d'Aosta, la única reina d'aquest país de la qual consta que sabés grec i llatí. Morí el 17 de novembre de 1879. Una tradició que no he pogut confirmar, però que no em sembla que sigui falsa, afirma que rebutjà els consols espirituals del catolicisme.

Aquí no sabia estar-me de recordar que l'editorial de Bergnes havia publicat traduccions bíbliques, tant en català com en castellà. En català, reedità el *Nou Testament* de Josep-Melcior Prat i Solà, que havia subvencionat la Societat Bíblica de Londres;¹⁴ tot plegat trobo que el posa en contrast significatiu amb la majoria de les venerables barbes de la Renaixença, tan ortodoxament catòliques. En canvi, se'l pot comparar, potser, amb un Antoni Puigblanch, per exemple. Sembla gairebé segur (però no del tot demostrat) que, en una de les seves estades de joventut a Londres, en una mena de semi-exili voluntari (durant la *Dècada Ominosa*), s'havia fet cuàquer. En tot cas, Rubió i Lluch, a qui havia fet escadusseres classes de grec, i que, diferències ideològiques a banda, l'estimava i admirava profundament, ho

11. Palomeque 1974: 457. Don J. Fàbregas (*vid.* nota precedent i l'Apèndix A) sol·licità tot seguit l'interinatge.

12. Segons Palomeque 1974: 536-7 n. 382, les classes començaren l'onze de març, en l'antic Oratori de Sant Felip Neri; tenien lloc dimarts, dijous i dissabtes de dotze a una.

13. En aquest mateix curs de 1842-43, la càtedra de *Lengua y literatura griega*, regentada per Bergnes tenia, segons Palomeque 1974: 612, un sol alumne; la de *Retórica* (que més o menys correspondria, modernament, a la vegada a Estètica i a Estudis literaris) en tenia 27.

14. Hom no es pot estar d'evocar la tasca propagandístico-difusora d'un George Borrow, per exemple, el cèlebre «*don Jorgito el Inglés*» dels madrilenys.

contava al seu fill, el qual ho recorda en el pròleg a la Tesi del doctor Olives. Per completar el perfil, només se m'acut d'assenyalar un desinterès econòmic força singular: gairebé tothom està d'acord que el famós establiment editorial fou un negoci ruinós, que sempre portà més pèrdues que guanys, i que fou mantingut, sobretot, per fidelitat a l'ideal il·lustrat. Palomeque (1974: 634) recull, sense comentaris, un ofici del Catedràtic de Grec «cediendo 3.000 reales de los atrasos del salario de su cátedra al Gabinete de Física de esta Universidad», destruït, precisament, pel bombardeig del general Espartero. Si em volgués fer el cínic, diria que, en aquelles circumstàncies, amb la Universitat i tota la ciutat bombardejada pel mateix Govern, els endarreriments tampoc no devien ésser gaire fàcils de cobrar... I un darrer tret de «filantropia il·lustrada»: segons Palomeque (1979: 280-1), el juliol de 1848, Bergnes de las Casas firmava, juntament amb altres il·lustres professors de la Universitat barcelonina (Laureà Figuerola, Joan Cortada, J. Mañé i Flaquer, etc.) un document on molts representants de les forces vives reclamaven «una serie de medidas para sacar de la miseria a los obreros».

III. No em sento amb gaire competència, és clar, per analitzar l'actitud (una mica ambivalent) d'Antoni Bergnes de las Casas respecte de la Renaixença; l'única cosa indiscutible és que fou amic personal de la majoria dels seus cappers. El pròleg (al qual remeto) que el dr. Jordi Rubió avantposà a la monografia de Jaume Olives és matisadíssim i molt prudent en aquest aspecte —cosa que, deixant de banda la cautela científica, també es deu, suposo, almenys en part, a la poca claredat o contundència amb què hom podia referir-se a aquestes matèries l'any 1947. En tot cas, Bergnes fou, naturalment, l'editor de Manuel de Cabanyes i de la revista *El Vapor*, que publicà les *Trobes* de l'Aribau. Tampoc no sorprèn gota que dediqués altres llibres al banquer Remisa, el qual devia subvencionar-lo una mica, en una ocasió o altra. Entre els col·laboradors més assidus de l'editorial, un profà com jo remarca de seguida —amb curiositat i una certa complaença— l'aragonès Mor de Fuentes, el traductor d'Horaci i de Tàcit i també, naturalment, del *Decline and Fall* d'Edward Gibbon. La bella traducció en vuit volums del Gibbon (fa relativament poc reimpresa en facsímil) fou publicada precisament *chez* Bergnes.¹⁵

Però probablement actuaré de manera més assenyada si passo ja al domini de la filologia clàssica. Bergnes de las Casas publicà tres Gramàtiques gregues —els anys 1833, 1847 i 1858, respectivament. Jaume Olives i Canals aclarí de manera exemplar el garbuix de les relacions internes entre les tres, que Segalà (en *El Renacimiento Helénico en Cataluña*) explica d'una manera bastant embullada. Cap de les tres no és original, òbviament; però la segona, la millor amb molta diferència, *no és* una ampliació ajornada de la primera, sinó una adaptació del Buttman de 1829. En canvi, la tercera és força més senzilla, i molt probablement respon a l'oportunitat de la llei Moyano, de 1857, que introduí dos cursos de grec en el

15. Un altre dels col·laboradors de la casa fou Pere Felip Monlau (que Manuel Jorba, com és ben sabut, ha maldat per identificar amb Covert-Spring, contra altres propostes més tradicionals).

Batxillerat. (Amb prou feines cal afegir que aquesta provisió només es mantingué en vigor durant nou anys).¹⁶

Aquestes gramàtiques prenen partit en l'envitricollat debat sobre la pronúncia del grec clàssic (Erasmus o Reuchlin?); curiosament, ho fan en un sentit contrari a allò que s'ha acabat imposant arreu en la pràctica universitària moderna, però que, en canvi, respon al personalíssim procés d'aprenentatge que Bergnes havia hagut d'endurar. Per altra banda, en aquest terreny, cada cop fou més categòric: de primer, manifestà una lleugera preferència per la pronúncia reuchliniana, que després es feu més accentuada, i el 1858 la defensa apassionadament —en els termes previsibles en un home que, en definitiva, havia après el grec com a llengua viva i que admirava la Grècia independitzada dels turcs.

IV. Com a hel·lenista, l'obra més important de Bergnes de las Casas és, sense cap mena de dubte, la *Crestomatia griega*, en les seves dues edicions, de 1847 i 1861.¹⁷ Tanmateix no es tracta, tampoc, d'una obra enterament original, sinó d'una adaptació de la molt coneguda (vull dir en aquella època) de Friedrich Jacobs. Jaume Olives va estudiar d'una manera òptima les diferències entre la primera edició, en la qual col·laborà de manera força activa Mor de Fuentes, i la segona, que és obra únicament de Bergnes, i, en el fons, bastant més «personal». Ara i aquí, em limitaré a donar una idea del contingut de la segona edició, emfasitzant les similituds i, sobretot, les diferències amb el *curriculum* actual (si tant és que se'n pot parlar, avui, d'una manera genèrica, cosa que em sembla dubtosa). L'ordre, en principi, és prou raonable: primer, la prosa; després, el vers; per acabar, els Pares de l'Església —una àrea, actualment, poc conreada. El *cursus* comença amb Isop (com en el batxillerat de quan jo era jove); tot seguit, alguns autors actualment insòlits, com Claudi Elià, l'*Estratègic* de Poliè i una mica de Diògenes Laerci. De Plutarc, molt poques frases; unes quantes d'Estobeu i Sext Empíric; Diodor Sícul (un autor que, actualment, no es llegeix gaire en l'original); Dionís d'Halicarnàs i Apol·lodor (una pàgina cascú). Com es pot veure, prima la tendència a tastar una mica de tot, enfront de l'actual (o d'ahir mateix), més procliu a centrar-se en un nombre molt més reduït d'autors, però a aprofundir-hi més. Sospito que el tema donaria lloc a reflexions de gran abast, que, tanmateix, aquí no em permetré de fer.

El primer autor representat de manera una mica extensa no és altre que Lluçia. Tot el que ve a continuació (i també l'ordre en què hi ve) ja resulta força previsible per a l'hel·lenista d'avui, encara que, de tant en tant, no hi manca alguna sorpresa, com ara Libani d'Antioquia, per exemple, o l'Aristòtil de la *Naturalesa dels Animals* o de les *Ètiques*. L'únic defecte realment greu del conjunt és que no dona mai la

16. Per la seva banda, Palomeque 1979: 506-7 es va prendre la molèstia de consignar els documents que atorgaren a les obres de Bergnes el caràcter de llibres de text oficials per a l'ensenyament del grec a la Universitat de Barcelona.

17. Si puc aduir un modest testimoni personal, a la biblioteca del Departament de Grec encara n'hi havia, abans de la seva incorporació a la Biblioteca general, un parell o tres d'exemplars. Feia moltíssims anys, però, que havien deixat d'emprar-se com a material didàctic: des d'abans de la Guerra Civil, com a mínim.

referència exacta del passatge transcrit. Em falta competència per decidir si es tracta només d'un mal costum de l'època o de quelcom infinitament més important: que, com que les biblioteques d'aleshores —la universitària i les altres— no disposaven d'edicions completes i solvents de la immensa majoria d'aquests autors, aquesta llei de precisions tampoc no hauria tingut cap mena d'utilitat ni de sentit (que, en realitat, és el que m'imagino).

EXCURS SOBRE UN PROJECTE FRUSTRAT: EL DICCIONARI

No em sabia estar d'al·ludir aquí (encara que, en realitat, no té pas gaire importància) a un singular projecte, que no arribà a bon port. Palomeque (1979: 112 s.) al·ludeix a un Ofici del 24 de març de 1846 «que el nuevo ministro envía al Rector sobre la exposición que habían hecho a S.M. [= *Isabel II*] don Juan Antonio Suárez, don Antonio Bergnes de las Casas y don José Mª de Mora, solicitando se les dispensase la protección y ayuda necesarias para llevar a efecto la redacción y publicación de un diccionario griego». El projecte indica tanta audàcia com clarividència: havien de passar, en efecte, molts anys encara, abans que cap de les llengües peninsulars disposés d'un diccionari grec solvent. No tinc ni idea de si els sol·licitants s'imaginaven la feinada que podia girar-se'ls o si es proposaven, simplement, d'adaptar al castellà algun diccionari ja existent. (Allò normal, per a aquella època, hauria estat de treballar sobre el Passow, però escurçant-lo de manera dràstica). Sigui com vulgui, la resposta no deixà lloc a dubtes: «En la respuesta se les dice que, aun cuando S.M. no desconoce la importancia que tiene y su deseo es el de proteger toda empresa, los presupuestos se encuentran tan sobrecargados por los muchos gastos del nuevo Plan, que no es posible distraer cantidad alguna y sólo en el caso de que se tratara de un corto auxilio, la Reina lo facilitaría cuando la obra tuviera la impresión algo adelantada» (Palomeque, *ibid.*). Per a uns ulls d'avui, tot l'episodi té, naturalment, un aire curiós de *dejà vu*.

V. En aquest apartat, he decidit d'enumerar tots els *Discursos* que es conserven d'Antoni Bergnes de las Casas, i també de comentar-ne algun, de manera breu. Els publicats en vida de l'autor ja foren elencats pel dr. Olives; els inèdits han estat publicats per J. A. Clua, a partir dels manuscrits conservats a l'Arxiu de la Universitat de Barcelona. (En tots els casos dono, per comoditat, la referència a les pàgines de Clua Serena 1995). En algun cas, també, Palomeque en cita fragments; però, sobretot, al·ludeix a les circumstàncies en què foren llegits.

a) *Discurso sobre Instrucción Pública y los diversos métodos de Enseñanza* (llegit el 10/X/1846 a la Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País; reeditat per Clua Serena 1995: 57-74). Es tracta d'un text força programàtic, adreçat a la institució potser més representativa de la «societat civil» d'aquell moment. Em prenc la molèstia d'enumerar els autors moderns (alemanys i francesos) que hi són citats; són els següents: Kant (tres vegades; tot el discurs té, com anota Clua 1995: 57, un cert to d'idealisme kantian), Jean Paul, Bergassé (que no sé qui és),

Marmontel, Herder (també tres vegades), J.M. Gesner (1691-1761; és l'insigne humanista de Göttingen), Schiller, Pascal i Mme de Staël. Les presències antigues més visibles hi són Plutarc (el discurs arrenca d'una anècdota dels *Apophthegmata Laconica*),¹⁸ Marc Aureli i Dionís d'Halicarnàs; però també hi són evocats molts altres noms il·lustres. L'ull contemporani no pot deixar de remarcar-hi determinats trets curiosos;¹⁹ per exemple, la pervivència de la vella noció (que remunta a Dionís d'Halicarnàs, com a mínim) que la llengua llatina no és altra cosa que un dialecte grec —una derivació de l'eòlic, concretament. Per altra banda, Bergnes disposava de certes nocions, per bé que no gens exactes, del que llavors s'anava constituint com a lingüística indoeuropea, a despit de la vaguetat i les imprecisions d'un passatge com el següent (a la p. 67 de l'edició de Clua): «No merece la lengua alemana el apodo de bárbara que le dan algunos que no la entienden, aunque sea cierto que fue introducida en Europa por pueblos asiáticos incultos y casi bárbaros; el fondo de esta lengua es la persa, que es uno de los idiomas más hermosos del Oriente. Es un hecho averiguado en el día que la lengua persa es la que más se acerca al antiguo sánscrito, la lengua sabia de la India, la más perfecta, según los inteligentes, que se haya hablado en la tierra. La lengua persa-europea, llamada alemana, es tan rica...»

Per concloure, em limitaré a recollir dos passatges que em semblen particularment representatius del *to* d'aquest text (cf. ps. 60-1 i 63 de l'edició de Clua): «... Cada individuo tenía entonces su genio, que desde su nacimiento le servía de guía y acompañante, de amigo celoso y de testigo y juez incorruptible de todos sus actos [...] Asimismo debe toda escuela tener su genio, que, nacido con ella, despierte todas sus fuerzas y anime todos sus miembros, que mantenga su robustez, desvíe los peligros que puedan amenazarla y que, en medio de las revoluciones de los tiempos, le infunda juvenil ardor: pues el genio de un pueblo, de una sociedad humana, es ciertamente inmortal...

...No se trata solamente de la interpretación de los clásicos antiguos, sino también de la meditación que naturalmente deben provocar los altos pensamientos derramados por todas sus obras. Al leerlos, no solo llaman la atención el mecanismo y la precisión enérgica o la afluencia de su estilo, sino que embargan también la fantasía de los grandes caracteres, los graves acontecimientos y las revoluciones terribles, cuyos rasgos nos ofrecen, mostrando sus resultados y analizando sus causas. De este modo se acostumbran los jóvenes a reflexionar y sacan de sus estudios consecuencias morales de suma importancia para la vida humana.»

b) *Programa sobre la Lengua Griega y el mejor modo de enseñarla* (Ms. datat el 15/VIII/1846; publicat per Clua Serena 1995: 75-79). Palomeque (1974: 614 n. 439), enumerant els programes acadèmics del curs 1842-43, dóna notícia d'un «Programa de Lengua y literatura griega, firmado el 31 de octubre de 1842 [...] donde se exponen una serie de ideas sobre esta asignatura y método de ense-

18. En altres passatges de la seva oració, Bergnes al·ludeix (com de costum, sense donar-ne les referències exactes; però no resulten difícils d'identificar) al *De genio Socratis* i a la *Vida de Licurg*.

19. De vegades, un simple adjectiu o substantiu, adjudicats a algun autor antic, ens deixa perplexos. Què diantres devia voler dir Bergnes amb «la naturalidad de Teócrito»? (cf. p. 65). El terme em sembla, com a mínim, singular, aplicat al refinadíssim, però artificios, poeta alexandrí...

ñanza».²⁰ Es tracta, amb tota versemblança, del mateix text o, en tot cas, d'un de molt similar.

c) *Sobre la Historia del Alfabeto griego* (Ms. datat el 12/III/1854; publicat per Clua Serena 1995: 81-89). Per llegir aquest text —que és molt curiós— de manera adequada, convé recordar dues coses: primer, que l'epigrafia com a disciplina científica encara estava a les beceroles; segon, que es pot dir el mateix de la fonètica, de manera que resultava pràcticament inevitable confondre l'evolució de l'alfabet amb els canvis fonètics. Aquesta remarca també s'ha d'aplicar al text següent.

d) *Raíces griegas y germánicas en la Lengua catalana* (llegit el 1856 a la Real Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona; reeditat per Clua Serena 1995: 91-99).

e) *Discurso Inaugural leído en la solemne apertura del Curso Académico de 1851-52*; llegit a l'Església de Betlem de Barcelona; reeditat per Clua Serena 1995: 101-65). Palomeque (1979: 485-6 i n. 477) recull alguns passatges de la ressenya que el *Brusi* del primer d'octubre de 1851 féu de la cerimònia universitària (que degué ésser solemníssima) i del discurs que Bergnes hi pronuncià; es tracta d'una bona mostra del to campanut del periodisme de l'època.²¹ A banda de les previsibles envolades líriques, i d'un dring de noble retòrica, que en ocasions semblants devia resultar de rigor, alguns trets d'aquest discurs em criden l'atenció: la referència a Anacreont com un dels cimadals lírics de Grècia,²² una ràpida al·lusió a la mal coneguda poeta Erinna; o la inclusió dels Pares de l'Església entre els fruits més granats de la literatura grega (cf. p. 109). A la p. 105, una citació de Friedrich Schlegel ens recorda la importància cabdal d'aquest autor en la constitució de la imatge romàntica i vuitcentista de Grècia;²³ però resulta massa fugissera per determinar si és feta de primera mà (com podria molt ben ésser) o no. Tampoc vull deixar de consignar aquí aquest epítome de teoria lingüístico-literària de gust tan romàntic: «La literatura griega empero vino a padecer, como todo lo de este suelo, la suerte de las flores naturales, que allá descuellan, se marchitan y mueren. Pero la tierra, benéfica siempre e inagotable, reemplaza cada primavera las flores marchitas con otras hijas suyas [...] Porque toda habla de los pueblos cultos tuvo su estación hermosa, y en cesando ésta, en vano fue que tratase de producir el invernáculo lo que tan liberalmente había dado naturaleza: los partos tardíos y trabajosos de aquél atestiguaron, o bien para realzar la belleza más pujante y florida de sus primeras hermanas, o para desheredarlas lastimosamente. Tal fue la suerte de la poesía griega,

20. Figura, amb altres programes, en un apèndix a l'Oració inaugural llatina del físic i farmacèutic dr. A. Yáñez (*De Necessario Omnium Scientiarum foedere*), que fou publicada a la impremta del mateix Bergnes. Fa la impressió que aquest durant alguns anys portà a terme, més o menys oficiosament, la tasca d'impressor de la Universitat; *vid. infra*, Apèndix B.

21. Tanmateix, el cronista no deixa de fer constar que, per culpa de l'aglomeració i el soroll, amb prou feines pogué sentir-ne res!

22. Cf. p. 102 de l'edició de Clua: «cuyas melodías son otros tantos besos de la diosa del amor». Bergnes, naturalment, no es refereix als fragments genuïns d'Anacreont sinó a les *Anacreontiques*; però és que aquesta distinció, en la seva època, encara no estava del tot ben establerta.

23. «... Pero lo que más llama la atención en la civilización griega es, según Schlegel, el estar viendo el proceso intelectual libre e independiente, así de las trabas de la constitución sacerdotal, imperante en el Oriente, como del objeto político que se echa de ver entre los Romanos...»

porque la servidumbre y su compañera, la degradación moral, traen irremisiblemente consigo la decadencia de toda la literatura. Doblegada el alma por la corrupción, pierde su pujanza, maléase el gusto, se altera el habla, se apoca el talento, y hasta el genio, que se creyera con fuerzas para resistir al aciago empuje de su siglo, suelta forzosamente el cetro. Este destino cupo a Grecia y a su literatura. Aherrojada por la preponderancia macedónica, envilecida después por los Romanos, rastrera con los emperadores, despojada de su carácter nacional, vio empeñarse más y más el brillo de su gloria literaria, y hasta corromperse su lengua rica y majestuosa...»

VI. En aquest penúltim apartat vull aplegar unes quantes remarques miscel·lànies que m'han suggerit determinats materials recollits per J.A. Clua i per Jaume Olives, respectivament. Resulta que entre les obres «personals» de Bergnes («personals» només fins a un cert punt: es tracta, és clar, de síntesis fetes a partir d'obres estrangeres) destaca una *Historia de la Imprenta. Trata de su Invención, Historia primitiva e Introducción en Europa*.²⁴ No cal emfasitzar, suposo, fins a quin punt l'argument devia ésser entranyable per a un editor, llibreter, políglot i catedràtic del segle XIX, sector il·lustrat-liberal. Clua Serena n'ofereix una antologia d'una cinquantena de pàgines (Clua 1995: 115-165), vull creure que representativa, perquè, de fet, no explicita enlloc els criteris de la seva selecció. Rellegint-la amb calma, s'hi troben una sèrie de temes recurrents en la reflexió del Bergnes hel·lenista: per exemple, el progrés definitiu que representà per a Grècia la fixació d'unes lleis per escrit (episodi que Bergnes vincula, naturalment, a la llegenda solònica); la història de l'alfabet i de l'escriptura (identificada, com ja hem indicat *supra*, amb l'evolució fonètica), etcètera. En algun moment, com quan descriu el fragment Arundel (l'únic conegut llavors) del *Marbre de Paros* no costa de fantasiejar que podia haver-lo vist personalment a Oxford, en una de les seves estades semi-voluntàries a Anglaterra; en canvi, quan descriu la famosa tauleta de plom amb un text hesiòdic, que Pausànias (IX 31, 4) afirma que li varen mostrar a l'Hel·licó, no fa pas la impressió de tenir davant dels ulls el text del Periegeta, sinó més aviat de referir-s'hi de segona mà.

Per altra banda, la tesi de S. Olives permet de fer-se una idea prou adequada de l'aspecte, els objectius i el tarannà de *La Abeja (Revista Científica y Literaria Ilustrada)*, que Bergnes de las Casas dirigí i edità durant força anys —i que fou, sens dubte, una de les empreses en que esmerçà més temps, diners i energies. Doncs bé, periòdicament hi apareixien, sota la rúbrica de *Excerpta*, una sèrie de textos gnòmics traduïts per Bergnes mateix. Olives (1947: 107 n. 238) en dóna una llista d'autors: Isòcrates, Aristòtil, Bió, Diògenes el cínic, Epictet, Làscaris, Marc Aureli, Pitàgoras, Plató, Plutarc, Sòcrates, Sòfocles, Soló, Tales i Zenó. Encara que Olives no ho faci constar, sembla ben probable que una part no insignificant d'aquests textos

24. Porta el número 4 en el Catàleg d'Olives, i fou publicada l'octubre de 1831. Olives 1947: 127 presenta una reproducció de la portada, amb un bell emblema, molt del gust de l'època i de Bergnes: tres ruscus d'abelles.

procedeixi de Diògenes Laerci, autor que en diverses ocasions Bergnes demostra de conèixer bé.

Molt més complicada em sembla, en canvi, la qüestió dels fragments, generalment poètics, que aparegueren en traducció —no signada, però prou segurament de Bergnes— entre 1838 i 1841 a *El Museo de Familias*, una publicació periòdica que sens dubte li donà una feïnada, i que l'èxit econòmic tampoc no coronà. La llista que en dona Olives (1947: 107 n. 239) resulta d'allò més desconcertant —Safo, Hermesiànax, Demòcaris, Antípatre, Ànite, Nicèfor Grègoras, Aristòfanes i Olimpías—, i reclamaria, per poder-ne dir res amb seny, una investigació més aprofundida.

VII. M'estalviaré de molt bon grat la delicada tasca d'una valoració global de la figura del nostre hel·lenista, cedint la paraula a Segalà i Estalella, el qual, en *El Renacimiento helénico en Cataluña*, escriu (Segalà 1916: 36): «A pesar de los titánicos esfuerzos de Bergnes de las Casas, fueron pocos desgraciadamente —como dice su biógrafo—²⁵ los alumnos que siguieron las huellas del maestro. Mas ¿qué importa? Es verdad que toda labor intelectual o artística requiere para dar fruto la *pública disposición de los ánimos*, usando el lenguaje de Schelling o el *medio ambiente favorable*, según las doctrinas de Taine [...] Cuando las semillas sembradas en el segundo tercio del siglo XIX han comenzado a brotar con tal lozanía que prometen un hermoso florecimiento, la Universidad de Barcelona ha escrito los nombres de Antonio Bergnes de las Casas y de su discípulo y sucesor José Balari y Jovany en sendas aulas destinadas a la enseñanza de la lengua y la literatura griegas,²⁶ como si dijera a los futuros helenistas catalanes: he aquí vuestros patriarcas, proseguid su misión civilizadora, imitad sus heroicas virtudes cívicas...»

Em sembla que resultaria difícil —només que deixem una mica de banda la curiosa retòrica dels discursos inaugurals de l'època— de trobar una cloenda més adequada.

APÈNDIXS

A. SOBRE J. FÀBREGAS I MARIMON, PREVERE

En el meu text, no he contradit la opinió corrent segons la qual don Antoni Bergnes fou el primer, en termes absoluts, a posar botiga de grec a la Barcelona vuitcentista; però probablement no és del tot exacte. A partir de la documentació aplegada, d'una manera tan rica com caòtica i indigesta, per Palomeque 1970, es dedueix clarament que, abans d'ell, hi havia hagut un tal don Josep Fàbregas i

25. Suposo que deu referir-se al doctor Antoni Rave Bergnes, nebot de Bergnes de las Casas i autor de l'única biografia una mica extensa que hom li dedicà (*non vidi*). Santiago Olives, tanmateix, hi detecta un nombre d'errors i d'imprecisions considerable.

26. Aquesta cerimònia tingué lloc, segons Olives 1947: 35 n. 60, cap a 1907.

Marimon, prevere. Resumeixo, a continuació, allò que em sembla deduir de Palomeque.

Palomeque (1970: 130, més els quadres de les ps. 160 ss.) al·ludeix a algunes imprecises temptatives d'introduir l'estudi del grec a Barcelona, durant el Trienni Constitucional; però no sembla que la cosa quallés. En alguna ocasió, hom ha de constatar que aquest ensenyament no té alumnes. Tanmateix, a la p. 250, consta que el desembre de 1822 el doctor Fàbregas i Marimon «pide le sea librado un testimonio de haber desempeñado con celo la cátedra de Lengua griega en el establecimiento de 2^a y 3ª enseñanza»; el Cos Municipal (de qui llavors la Universitat depenia) ho va fer així, d'acord amb l'informe del Rector.

A la p. 208, hi trobo que, durant el febrer de 1823, tenia 12 alumnes/oients, als quals ensenyava «el conocimiento de las letras y a leer declinaciones de los nombres»; el bon prevere apuntava que «por no hallarse ejemplares de la Gramática del P. Zamora, que es el autor destinado por el Gobierno, escribían la concisa, pero muy inteligente gramática de Petisco»; i encara afegia: «a mi entender sería de grande utilidad arreglar una gramática española que enseñase el griego por el sistema de radicales y terminaciones que establece en su *Grammaire Grecque* J.-B. Gail».

A la p. 338, «se señala el sueldo [*anyal*] de nueve mil reales de vellón al catedrático interino de Lengua griega»; afegiré, sense cap comentari (la veritat és que no sabia en quin sentit fer-lo), que era sensiblement més baix que el dels altres catedràtics. I vull indicar, finalment, que, segons Palomeque (1974: 444), a l'abril de 1840, el dr. Fàbregas i Marimon encara s'oferia al Claustre per ocupar interinament alguna Càtedra, al·legant, com a mèrits, que el 1822 i el 1823 havia ocupat (també interinament) la de Grec, i que també havia fet interinatges a Teologia.

* * * * *

B. ORACIONS INAUGURALS PUBLICADES A LA IMPREMTA D'A. BERGNES & SOCIS

En més d'una ocasió hem comentat, més amunt, que sembla com si, al llarg de força anys, Bergnes hagués dut a terme (oficiosament; el càrrec, en realitat, no existia) la tasca de Tipògraf acadèmic. En aquella època, de fet, la única publicació universitària regular la constituïen els discursos de la solemne Inauguració del Curs. A continuació dono la llista —manllevada a Olives 1947, naturalment— dels que foren publicats pel propi Bergnes, afegint-hi el número d'ordre de la Bibliografia del mateix Olives; i la reedició contemporània, si és que n'hi ha hagut alguna i la conec. Es podria dir, suposo, que, en aquestes publicacions, sempre circumstancials, la faceta d'editor i la faceta universitària de Bergnes estableixen un singular maridatge.

1) DISCURSO que en la inauguración de los Estudios Jenerales establecidos en la ciudad de Barcelona por su Escmo. Ayuntamiento, con aprobación del señor Jefe político de la provincia, leyó el Dr. D. ALBERTO PUJOL [...] en 19 de noviembre de 1836 (Olives n. 119). Ha estat reimprès per la mateixa Universitat, amb el títol afegit

de *Com ha de ser la nova Universitat*, en la col·lecció de «Discursos Inaugurals», vol. 1, amb una breu presentació de Francesc Roca.

2) Instalación de la Universidad Literaria de Barcelona, el dia 18 de Octubre de 1837 (Olives n. 133)

3) RELACIÓN de la sesión pública celebrada por el Claustro Jeneral de Doctores de la Universidad Literaria de Barcelona, el 19 de febrero de 1841, con motivo de la toma de posesión del empleo de Rector y Visitador conferido por la Rejencia Provisional del Reino al Sr. Dr. D. DOMINGO MARÍA VILA [...] Publícase por acuerdo del claustro de profesores... (Olives n. 183)

4) DE NECESSARIO SCIENTIARUM OMNIUM FOEDERE ORATIO quam in solemnibus studiorum academiae barcinonensis inauguratione protulit Augustinus Yañez et Girona... (Olives n. 196).²⁷

5) UNIVERSIDAD LITERARIA DE BARCELONA. DISCURSO INAUGURAL para la Solemne Apertura de Estudios en el año académico de 1844 á 1845. Programas de enseñanza. Lista de los profesores, su calidad, asignaturas que desempeñan y número de discípulos matriculados en cada año (Olives n. 233)

6) DISCURSO INAUGURAL que en la solemne apertura del curso académico de 1851-1852, ante la Universidad de Barcelona, en la Iglesia de Nuestra Señora de Belén, dijo D. ANTONIO BERGNES DE LAS CASAS, catedrático de lengua griega (Olives n. 253). Ha estat reimprès per Clua Serena 1995: 101-65, i també per la mateixa Universitat, amb el curiós títol afegit de *Recuerdos de Grecia como cuna de la cultura* en la col·lecció de «Discursos Inaugurals», vol. 2, amb una sumària presentació de Carles Carreras i Verdguer.

Els dos últims ítems no foren publicats per Bergnes, de fet, sinó en la impremta de Tomàs Gorchs; el dr. Olives els inclou en la seva Bibliografia per la intervenció que Bergnes hi tingué com a autor (almenys parcial). Del número 6 ja n'hem parlat *supra*. Pel que fa al n. 5, Olives 1947: 238 fa constar que l'Oració Inaugural pròpiament dita, obra de J. S. Rubís Alemany, i intitulada *De ingeniorum delectu ad disciplinas discendas*, ocupa només les primeres onze del seu centenar de pàgines; després vénen una sèrie de llistats i programes. El Programa de Llengua grega ocupa de la p. 95 al final de l'opuscle.

Palomeque 1974: 239 n. 162 fa un resum força extens del n. 2. El fulletó comença amb una introducció que Palomeque atribueix al mateix Bergnes (ps. 1-8),²⁸ després, el discurs d'Albert Pujol, President de la Universitat, que comença així: «Barceloneses: nuestros votos se han cumplido, la augusta Reina Gobernadora, en su decreto de 1º del anterior septiembre, restituye a esta ciudad, en nombre de su inocente hija Doña Isabel II, la Universidad literaria de que la privó en 1714 y 1823 el poder de un vencedor...» Ve després un discurs de Ramon Martí de Eixalà,

27. Palomeque 1974: 613-4 n.19 resumeix de manera força detallada aquest opuscle. A partir de la p. 21 hi apareixen els programes d'unes quantes assignatures; el de grec va al final, i s'hi exposen «una serie de ideas sobre esta asignatura y método de enseñanza».

28. Olives 1947: 191, que ja havia resumit sumàriament el contingut d'aquest fulletó, no diu tanmateix res de la possible atribució. *Vid. supra*.

l'eminent jurista, Secretari llavors de la Universitat, que s'obre amb una citació de Maquiavel i acaba amb un elogi a les Lleis (ps. 23-35).²⁹

També gràcies a Palomeque, hom pot fer-se una certa idea de la cerimònia solemníssima i de la inversemblant retòrica que embolcallà la presa de possessió del dr. Domingo Mª Vila com a Rector i Visitador de un establiment força desballestat pels sotracs que seguien la violenta topada entre la Reina Governadora i el general Espartero. El nou Rector havia estat expulsat de la càtedra per la reacció absolutista; ara tornava (per un temps molt curt: de seguida se n'anà a Madrid convertit en diputat a Corts), «abogado del ilustre Colejio de Madrid [...] vocal de la Junta suprema de Sanidad del reino», etc., etc. La Universitat el rebé amb tota la pompa de les cerimònies acadèmiques de l'Antic Règim: a l'església de l'Oratori de Sant Felip Neri, en presència del Jefe polític, el Regent de l'Audiència, el Bisbe... «y un numerosísimo público, destacando las tribunas llenas de señoras cuyos brillantes arreos y tocados daban al vasto local un golpe de vista magnífico y sorprendente».³⁰ No em sé estar de reproduir alguns breus passatges de l'*Arenga* que li engegà el Vicerector, dr. A. Vila (es troba íntegra a Palomeque 1974: 523-4, n. 375): «... Permitted ahora al que tiene la dicha honrosa de dirigirse a vos en este dulce momento el deciros con toda la efusión de su alma, en nombre de todos sus respetables compañeros y en nombre propio, que se os ama, que todos os idolatramos [...] El hombre que en aquella época supo a fuerza de desvelos y trabajos arrancar de un suelo profano y colocar en el suyo propio este templo de las Musas, este santuario de Minerva,³¹ el sumo sacerdote del mismo hasta las ruinas del verdadero culto; el que tuvo que surcar los mares y saltar sus diques³² por no abandonar la ciencia y la libertad de aquí arrojadas; el que volvió cuando volvieron ellas sin haberlas jamás desamparado, y sólo de libertad y de ciencia han sido todos sus actos y lenguaje; el benemérito de la Ilustración, el acreditado Jurisconsulto; el padre de la patria, nuestro amado y eterno³³ diputado...»

BIBLIOGRAFIA SUMÀRIA

AA. DD., L'aportació de la Universitat catalana a la ciència i a la cultura. Barcelona: L'Avenç, 1981.

AA. DD., Història de la Universitat de Barcelona. I Simpòsium 1988. Barcelona: PPU, 1990.

29. Olives, *ibid.*, precisa que el mateix discurs fou reproduït, algunes setmanes més tard, per *El Guardia Nacional*.

30. Cf. Palomeque 1974: 522.

31. Al·lusió una mica estrambòtica (i per a nosaltres, a primer cop d'ull, gairebé incompreensible) al retorn de la Universitat des de Cervera.

32. Havia hagut d'exiliar-se, com tants d'altres, a Anglaterra.

33. Suposo que no cal que indiqui que la ferotge ironia que nosaltres percebem en aquest adjectiu és involuntària. Per altra banda, no degué resultar estrany que el nou Rector comencés la seva llarga i no menys florida resposta amb una cita (en el llatí original) del discurs de Ciceró *post reditum in Senatu*.

A. Bergnes de las Casas, [*Recuerdos de Grecia como cuna de la cultura*]. *Discurso Inaugural leído en la solemne apertura del Curso Académico de 1851-52*. Barcelona, 1851 (empro la reproducció facsimil de 2001, publicada per la mateixa Universitat, en la col·lecció de «Discursos Inaugurals», vol. 2).

P. Bosch-Gimpera, *Memòries*. Barcelona: Edicions 62, 1980.

J. A. Clua Serena, *El Humanismo en Cataluña en el siglo XIX*: A. Bergnes de las Casas. Madrid: Ediciones Clásicas, 1995.

Manuel Jorba, *Manuel Milà i Fontanals en la seva època*. Barcelona: Curial, 1984.

Manuel de Montoliu, *Aribau i el seu temps*. Barcelona: Alpha, 1962.

C. Mut Terrés-Comaló, «Antoni Bergnes de las Casas», *L'Eco de Sitges*, 26 de maig de 2001, p. 16.

S. Olives i Canals, *Bergnes de las Casas, Helenista y editor*. Barcelona: Escuela de Filología del CSIC, 1947.

A. Palomeque Torres, *Los Estudios universitarios en Cataluña bajo la reacción absolutista y el triunfo liberal*. Barcelona: UB, 1974.

A. Palomeque Torres, *La Universidad de Barcelona desde el Plan Pidal a la Ley Moyano*. Barcelona: UB, 1979.

Mariano Peset & J. Luis Peset, *La Universidad española (siglos XVIII y XIX). Despotismo Ilustrado y Revolución liberal*. Madrid: Taurus, 1974.

J. Rubió i Balaguer, *Il·lustració i Renaixença (Obra Completa VII; pròleg de J. Molas)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989.

L. Segalà i Estalella, *El Renacimiento Helénico en Cataluña. Discurso Inaugural leído en la solemne apertura del Curso Académico de 1916 a 1917*. Barcelona: Tipografía La Académica, 1916 (empro la reproducció facsimil de 2001, publicada per la mateixa Universitat en la col·lecció de «Discursos Inaugurals», vol. 18).

Ferran Soldevila, *Barcelona sense Universitat i la Restauració de la Universitat de Barcelona (1714-1837)*. Barcelona, 1938.

M. Serrahima & M.T. Boada, *La novel·la històrica en la literatura catalana*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996.